

Siarhei Marozau

Independent researcher (Belarus)

e-mail: banifacyj@mail.ru

<https://orcid.org/0000-0002-7331-0785>

Фарміраванне пантэона дзеячаў эпохі Вялікага Княства Літоўскага ў беларускай палітыцы памяці (1988–2023 гг.)

Formation of the Pantheon of Figures of the Era of the Grand Duchy of Lithuania in the Belarusian Memory Politics (1988–2023)

Formowanie panteonu postaci Wielkiego Księstwa Litewskiego w białoruskiej polityce pamięci w latach 1988–2023

Abstract

The article is devoted to the process of overcoming the depersonalization of Belarusian historiography, which took place until the mid-1980s. Its aim is to answer the question of how, in the context of the formation of the Belarusian-centric paradigm of history, «new» or newly discovered historical figures of the Grand Duchy of Lithuania (GDL) were introduced into science, culture and collective memory. The text is divided into 5 parts. The first one shows the fact that the elimination of the GDL from the memory of Belarusians has formed a complex of historical inferiority. The second part describes the process of «settling» the history of Belarus in 1988–1995 by new heroes, until their fixation in the first encyclopaedic editions of the Republic of Belarus and history textbooks. The third part tells about the blow that in 1995–1996 the supporters of the re-Sovietisation of historical science inflicted on the Belarusian national pantheon and the leaders of its formation, the consequences of which were felt at the beginning of the 21st century. The fourth part is devoted to replenishment of the pantheon of GDL heroes by representatives of the aristocracy. The fifth part reveals the channels for transferring the names and deeds of the heroes of the Belarusian historical pantheon to the collective memory, which have been used since the turn of the 20th and 21st centuries. The article justifies the fact of the popularity of biographical reconstruction in modern scientific and literary works. “Risk zones” and “memory conflicts” were presented in the promotion of the new pantheon – with former allies in the GDL, various Belarusian interpretive strategies and new attempts to revise the pantheon.

Keywords: Grand Duchy of Lithuania, historical figures, pantheon, memory

Abstrakt

Artykuł poświęcony jest procesowi przewycięzania depersonalizacji historiografii białoruskiej, która miała miejsce do połowy lat 80. XX wieku. Jego celem jest odpowiedź na pytanie, jak w kontekście kształtowania się białoruskocentrycznego paradygmatu historii wprowadzono do nauki, kultury i pamięci zbiorowej „nowe” lub nowo odkryte postacie historyczne Wielkiego Księstwa Litewskiego (WKL). Tekst podzielony został na 5 części. W pierwszej ukazano fakt, że wyeliminowanie WKL z pamięci Białorusinów wykształciło u nich kompleks niższości historycznej. W drugiej części opisano proces „zasiedlania” historii Białorusi w latach 1988–1995 przez nowych bohaterów, aż do ich utrwalenia w pierwszych wydaniach encyklopedycznych Republiki Białoruś i podręcznikach historii. Część trzecia opowiada o ciosie, jaki w latach 1995–1996 zadali zwolennicy resowietyzacji nauk historycznych białoruskiemu panteonowi narodowemu i liderom jego formowania, którego skutki dały się odczuć na początku XXI wieku. Część czwarta poświęcona została uzupełnianiu panteonu bohaterów WKL przez przedstawicieli arystokracji. W piątej części ujawniono kanały transmisji nazwisk i czynów bohaterów białoruskiego panteonu historycznego do pamięci zbiorowej, które są wykorzystywane od przełomu XX i XXI wieków. Artykuł uzasadnia fakt popularności rekonstrukcji biograficznej we współczesnych dziełach naukowych i literackich. Zaprezentowano „obszary ryzyka” i „konflikty pamięci” w promocji nowego panteonu – z byłymi sojusznikami w WKL, różnymi białoruskimi strategiami interpretacyjnymi i nowymi próbami rewizji panteonu.

Słowa kluczowe: Wielkie Księstwo Litewskie, postacie historyczne, panteon, pamięć

Анатацыя

Артыкул прысвечаны працэсу пераадолення дэперсаніфікацыі беларускага гісторыяпісання, якая мела месца да сярэдзіны 1980-х гг. Яго мэта – адказаць на пытанне, як у кантэксце фарміравання беларускаэнтрычнай парадygмы гісторыі адбывалася ўвядзенне ў навуку, культуру і калектыўную памяць „новых” або наноў адкрытых гістарычных асоб з ліку дзеячаў Вялікага Княства Літоўскага (ВКЛ). Тэкст падзелены на пяць частак. У першай з іх паказана, што выключэнне ВКЛ з памяці беларусаў абярнулася для іх комплексам гістарычнай непаўнавартаснасці. У другой — прасочаны працэс „засялення” ў 1988–1995 гг. беларускай гісторыі сваімі героямі аж да замацавання персанальных змен у пanteоне ў першых энцыклапедычных выданнях Рэспублікі Беларусь і падручніках гісторыі. Трэцяя частка распавядае пра ўдар, які ў 1995–1996 гг. нанеслі прыхільнікі рэсаветызацыі гістарычнай навуцы па нацыянальным пanteоне і лідарах яго фарміравання, і вынікі якога былі адчувальныя ў пачатку XXI ст. Чацвёртая частка прысвечана паказу папаўнення пanteона прадстаўнікамі арыстакратыі. У пятай частцы ўстаноўлены каналы трансляцыі імёнаў і спраў герояў беларускага гістарычнага пanteона ў калектыўную памяць, якія пачалі выкарыстоўвацца на мяжы XX–XXI ст.ст. У артыкуле абгрунтаваны факт папулярнасці біяграфічнай рэканструкцыі ў навуковай і літаратурнай творчасці сучаснага перыяду. Выяўлены „зоны рызыкі” і „канфлікты памяці” ў прасоўванні новага пanteона – з былымі саюзнікамі па ВКЛ, розныя беларускія інтэрпрэтацыйныя стратэгіі і новыя спробы перагляду пanteона.

Ключавыя словы: Вялікае Княства Літоўскае, гістарычныя дзеячы, пanteон, памяць

Уступ

На старонках савецкага гісторыяпісання эпохі феадалізму з яго фармацыйна-класавым падыходам галоўнымі творцамі гісторыі Беларусі выступалі безаблічныя народныя масы і дэперсаніфікаваныя сацыяльныя групы: сялянства, гараджане, феадалы, шляхта. Усё, што зыходзіла з асяроддзя панавальных класаў, – палітычныя дзеі ды помнікі права, грамадская думка і творы мастацтва – трактавалася, як правіла, з’явай кансерватыўнай, рэакцыйнай, эксплуатацыйнай. Прагрэсіўнай лічылася толькі нізавая народная культура, дзейнасць народных мас ды іх барацьба з прыгнятальнікамі, хоць погляд на мінулае скрозь прызму класавай барацьбы надаваў ўсяму гістарычнаму працэсу змрочныя абрысы. Больш за тое, савецкая гістарыяграфія пакідала па-за ўвагай мысліцеляў Беларусі XVI–XVIII ст. з іх творамі інтэлектуальнай культуры, напісанымі на лаціне або польскай мове. У гэтым супрацьпастаўленні народа і эліт сучасны чалавек уяўляўся пераемнікам менавіта народа. Канешне, у беларускім пантэоне былі свае і культурныя постаці, чые дасягненні лічыліся значнымі і ў савецкай сістэме каштоўнасцяў, – як правіла, кіраўнікі антыфеадальных рухаў ды абраныя асобы з ліку дзеячаў культуры.

Комплекс гістарычнай непаўнаважнасці як вынік дэперсаніфікацыі мінулага

Ігнараванне або выкрэсліванне з беларускай гісторыі і культуры эпохі феадалізму дзеячаў па класавому ды нацыянальна-моўнаму крытэрыям, разам з прызнаннем палітычных актараў Вялікага Княства Літоўскага (ВКЛ) дзеячамі літоўскай і польскай гісторыі, вельмі збыдніла беларускую нацыю як у яе самаўсведамленні ўласнага месца ў часе і прасторы, так і ў вачах яе блізкіх і далёкіх суседзяў, усяго свету. Калі да гэтага дадаць навуковую нераспрацаванасць гісторыі беларускай дасавецкай дзяржаўнасці ды і наогул гісторыі да XIX ст., набывае сваю „логіку” сфарміраванае вызначэнне беларусаў як „негістарычнай нацыі” і адсутнасць у яе пачуцця гістарызму – пачуцця даўняй і багатай мінуўшчыны. Гэты комплекс гістарычнай непаўнаважнасці, беднасці і непрыважнасці беларускай гісторыі (паводле ўспамінаў старэйшых калег) – да выдання прац Міколы Ермаловіча (Ermalovič, 1989; Ermalovič, 1990) і кнігі „100 пытанняў і адказаў з гісторыі Беларусі” (Saverchanka, Sańko, 1993), якія першымі кінулі выклік устаялай парадыгме, – быў уласцівы нават людзям з вышэйшай гістарычнай адукацыяй.

У той жа час літоўскія і польскія навукоўцы ды дзеячы культуры здаўна трывала замацавалі ў сваіх гістарычных пантэонах і памяці сваіх народаў знакамітыя постаці нашай агульнай мінуўшчыны эпохі ВКЛ і Рэчы Паспалітай, у тым ліку ўраджэнцаў Беларусі, ды імі дзяліцца ні з кім не намерваліся. Асаблівае

разуменне памеру „страт” выкрэсліваннем такога роду дзеячаў з аналаў беларускай гісторыі прыходзіла з уключэннем ЮНЭСКА іх імёнаў у сусветны Спіс памятных дат: Год Адама Міцкевіча (1998), Год Міхала Клеафаса Агінскага (2015), Года памяці Тадэвуша Касцюшкі (2017).

З другога боку, савецкая ідэалогія, навука ды адукацыя, якія прадстаўлялі гісторыю Беларусі як рэгіянальны варыянт гісторыі Расіі і з пазіцыі расійскіх нацыянальных інтарэсаў, ацэньвалі палітычных лідараў ВКЛ паводле іх сімпатый ці антыпатый да Расіі, прышчэпілі ў гістарычную свядомасць і памяць беларусаў успрыманне Івана Грознага, Пятра I, Кацярыны II, Аляксандра Суворова як знакавых фігур „свай” гісторыі.

Паказальнымі з’яўляюцца вынікі сацыялагічных апытанняў, якія ў 1996, 2004 і 2008 г. правёў Незалежны інстытут сацыяльна-эканамічных і палітычных даследаванняў. На пытанне аб найбольш сімпатычных палітычных дзеячах XIV–XX ст., якіх трэба было выбраць з прапанаванага пераліку, 34% рэспандэнтаў у 1996 г. і амаль 31% у 2004 г. указалі на Пятра I. Праўда, у 2008 г. яго рэйтынг знізіўся да 18,5%. 15,4% удзельнікаў сацапытання ў 2004 г. і 12,5% у 2008 г. выбралі сваім ідэалам палітыка Кацярыну II. Гэта вынік такой пабудовы школьнага курса гісторыі Беларусі, калі нават захопленыя гісторыяй юныя беларусы практычна не маглі ўсвядоміць, што іх уласныя продкі не толькі не мелі дачынення да перамог расійскіх палітыкаў і палкаводцаў, але нярэдка знаходзіліся ў лагеры іх сапернікаў. Такое навучанне пакідала ўстойлівае ўяўленне, што ВКЛ – нязначная гістарычная з’ява і ў сучаснай рэчаіснасці зусім неактуальная. Рэйтынг адной з ключавых фігур палітычнай гісторыі ВКЛ – князя Вітаўта ў сацапытаннях 1996, 2004 і 2008 г. складаў адпаведна 2,2%, 6,6%, 8,8%. Абраць яго ў якасці свайго ідэалу палітыка мог толькі той, для каго гісторыя ВКЛ, як мінімум, неаб’якавая (Nosevič, 2009). Дынаміка, хай сабе і нізкага, рэйтынгу Вітаўта ў нашых сучаснікаў, тым не менш, усяляла аптымізм: „Усё роўна Вітаўт калі-небудзь пераможа Пятра I”.

Пачатак „засялення” беларускай гісторыі сваімі героямі

Змены ў грамадстве, якія пачаліся ў другой палове 1980-х г., актуалізавалі гісторыю ВКЛ, абудзілі цікавасць да пытання аб ролі ў ім беларусаў, да гістарычных постацяў гэтай дзяржавы. Пасля працяглага перыяду дамінавання дэіндывідуалізаванай гісторыі Беларусі пачалося „засяленне” яе людзьмі. Першыя крокі ў гэтым напрамку былі зроблены ў 1988–1991 г. Моцным штуршком для пачатку мэтанакіраванага стварэння пантэона нацыянальных герояў стаў 500-гадовы юбілей нараджэння Францыска Скарыны, які адзначаўся ў 1990 г. і даў за 1989–1993 г. больш тысячы публікацый пра яго жыццё і эпоху. Стварэнне і будаўніцтва суверэннай Рэспублікі Беларусь вызначылі змену крытэрыяў у трактоўцы дзеячаў мінулага.

Пераадоленне дэперсаніфікацыі гісторыі стала адным з магістральных напрамкаў развіцця гістарычнай навукі і гістарычнай публіцыстыкі. Ён быў адказам на рост цікавасці грамадства да пытанняў гісторыі ды малавядомых або скажоных да непазнавальнасці вобразаў гістарычных постацяў. Жанр біяграфій (звычайна кароткіх), які выходзіць з-пад пяра (клавіятуры) навукоўцаў і пісьменнікаў, а таксама энтузіястаў-журналістаў і краязнаўцаў, запатрабаваны да гэтага часу.

Сказалася існаванне розных версій гісторыі. Прыхільнікі традыцыйнай гістарыяграфіі ўзяліся за пераасэнсаванне біяграфій расійскіх рэвалюцыянераў і савецкіх партыйных функцыянераў, якіх усё яшчэ называлі дзеячамі айчынай гісторыі. Прадстаўнікі беларускай нацыянальна-цэнтрыйнай навуковай і творчай інтэлігенцыі заняліся даследаваннем і папулярызацыяй тых асоб мінуўшчыны – ад вялікіх князёў ВКЛ да нацыянал-дэмакратаў 1920-х г., чые біяграфіі ўзбагачалі новую нацыянальную гістарыяграфію. Галоўным крытэрыем уключэння дзеячаў ВКЛ у новы пантэон былі іх заслугі ў стварэнні, умацаванні, пашырэнні, зберажэнні, выратаванні сваёй дзяржавы і ўклад ў яе інтэлектуальна-культурнае развіццё.

Навукова-папулярныя біяграфічныя мініяцюры аператыўна друкавалі гістарычныя часопісы: „Спадчына”, „Беларуская мінуўшчына”, „Беларускі гістарычны часопіс”, тыднёвікі нацыянальна-культурніцкай арыентацыі „Літаратура і Мастацтва”, „Наша слова”, газета „Наша Ніва”, у цэнтры ўвагі якой апынулася спадчына ВКЛ.

Адказам на ўзросшы запыт на ведаў пра гісторыю неардынарных асоб, што нарадзіліся на беларускай зямлі, сталі брашуры серыі „Нашы славытыя землякі”, якую ў 1988 г. заснавала АН БССР. У яе першых выданнях 1989–1994 г. спецыялісты-гуманітары ў папулярнай форме распавялі пра „адысею” наваградскай лекаркі Саламеі Русецкай (Gryckevič, 1989); змаганне „за вольнасць нашу і вашу” (Jucho, 1990) і ліцвінскае паходжанне Тадэвуша Касцюшкі (Jucho, Jemialjančuk, 1994); пра тое, як бараніў сваю Айчыну Канстанцін Астрожскі (Sahanovič, 1992); пра мастацтва артылерыі ад Казіміра Семяновіча (Bel’ski, Tkačoi, 1992), пра канцлера Вялікага Княства Льва Сапегу (Saverchanka, 1992a) і „апостала яднання і веры” Язэпа Ружыцкага (Saverchanka, 1994). Разлічаная на шырокае кола чытачоў, выдаваная вялікімі накладамі (10–20 тысяч асобнікаў), маючы перавагу ў тым, што паказвала „гісторыю ў асобах” у зямальнай форме і нашмат больш выразна, чым у сухой акадэмічнай літаратуры, серыя брашур „Нашы славытыя землякі” адыграла важную ролю ў змене кода беларускай калектыўнай памяці. Хоць на свядома прыняты „папулізм” гістарычнага цэху часта рабіліся нараканні.

Звяртае на сябе ўвагу актыўны ўдзел філолага Івана Саверчанкі ва ўвядзенні ў беларускі пантэон новых імёнаў, асабліва калі ўзгадаць яшчэ яго брашуру пра Астафея Валовіча, што выйшла па-за межамі гэтай серыі (Saviečanka, 1992b), а таксама настойлівасць гісторыка права Язэпа Юхо ў „прасоўванні” постаці Тадэвуша Касцюшкі.

З сярэдзіны 1990-х г. выданне брашур серыі „Нашы славуторыя землякі”, прысвечаных менавіта дзесячам ВКЛ, запаволілася – пазней іх героямі сталі „правадыр крылатых вершнікаў” Ян Кароль Хадкевіч (Ўдзіцкі, 1998) ды „рамантык эпохі Асветніцтва” Антон Тызенгаўз (Гардзееў, 2008).

У пачатку 1990-х г. значны ўклад ва ўзбагачэнне беларускага пантэона маладаследаванымі і абкружанымі арэолам таямнічасці асобамі з эпохі ВКЛ зрабіў Кастусь Тарасаў. Ён прапанаваў сваё пісьменніцкае, эмацыйна афарбаванае бачанне постацей беларускай мінуўшчыны Міндоўга, Андрэя Полацкага, Вітаўта, Сымона Буднага, Афанасія Філіповіча, Сімяона Полацкага, Казіміра Лышчынскага, Тадэвуша Касцюшкі (Тарасаў, 1990).

Унутраны свет людзей, аддаленых ад нас стагоддзямі, раскрывалі шматлікія персаналіі ў выкладзе пісьменніка-гісторыка Уладзіміра Арлова. Са старонак яго кніг „Міласць князя Гераніма” (Арлоў, 1993), „Таямніцы полацкай гісторыі” (Арлоў, 1994), „Адкуль наш род” (Арлоў, 1996) паўставалі вобразы вялікага князя Вітаўта, паэта Міколы Гусоўскага, канцлера Льва Сапегі, ваяводаў Канстанціна Астрожскага і Яна Хадкевіча, філосафа Казіміра Лышчынскага, правадыроў паўстанцаў Івана Карпача і Тадэвуша Касцюшкі.

Услед за Уладзімірам Караткевічам, „чыё палкае слова любові да Беларусі абудзіла многія сонныя душы” (Тарасаў, 1990, s. 4), створаныя К. Тарасавым і У. Арловым на рэальнай гістарычнай аснове вобразы дапамагалі грамадзянам атрымаць суверэннітэт Беларусі разабрацца, хто ёсць хто ў беларускай нацыянальнай гісторыі.

Персанальныя змены ў пантэоне беларускай калектыўнай памяці замацавала падрыхтаваная вядучымі вучонымі краіны першая ў яе гісторыі „Энцыклапедыя гісторыі Беларусі”. Яе першыя два тамы выйшлі ў 1993–1994 г. (Віс, 1993; Саўанка, 1994). У іх – біяграфіі „новых” або наноў адкрытых гістарычных асоб і падвергнутыя крытычнаму перагляду „старыя” біяграфіі. Сярод іх – персаналіі найбольш вядомых прадстаўнікоў старажытных княжацкіх, магнацкіх, шляхецкіх родаў, якія займалі высокія дзяржаўныя і ваенныя пасады, мелі значны ўплыў і адыгралі важную ролю ў дзяржаўным, грамадска-палітычным і культурным жыцці ў ВКЛ і былі буйнымі землеўладальнікамі ў Беларусі: Агінскіх, Алелькавічаў, Астрожскіх, Валовічаў, Гарнастаеў, Гальшанскіх, Гаштольдаў, Гедройцаў.

Першы ў рэспубліцы энцыклапедычны даведнік „Мысліцелі і асветнікі Беларусі. X–XIX стагоддзі” ў яго спецыяльна выдзеленых раздзелах „Эпоха Вялікага Княства Літоўскага” і „Эпоха Рэчы Паспалітай” узбагаціў новафарміраваны пантэон імёнамі інтэлектуалаў са сферы філасофскай, грамадскай думкі і асветы (Саўанка, 1995, s. 37–160, 161–334).

Асноўным каналам трансляцыі звестак пра гістарычныя постаці ў шырокія масы насельніцтва з’яўляецца вучэбная літаратура. З 1992 г. айчынная гісторыя стала вывучацца як самастойны вучэбны прадмет у школах і вышэйшых навучальных установах, чаго не было за савецкім часам. У першым пакаленні

падручнікаў суверэннай Беларусі, падрыхтаваных да пачатку 1993/1994 навучальнага года, гісторыя ўпершыню разглядалася з агульнанацыянальных, а не класавых пазіцый, а вытокі беларускай дзяржаўнасці выводзіліся з Полацкага княства і Вялікага Княства Літоўскага. Першымі, хто на матэрыяле гісторыі ВКЛ прадпрымаў рашучую спробу дэканструкцыі старых (каланіяльных) наратываў і канструявання новай ідэнтычнасці ў сістэме школьнай адукацыі, былі акадэмічныя вучоныя – археолаг Г. В. Штыхаў (Štychaj, Pliševič, 1993) і гісторык П. А. Лойка (Lojka, 1993), а таксама школьны настаўнік У. К. Пляшэвіч. Дзякуючы іх працы цяпер ужо і падлеткі атрымлівалі пачатковыя веды пра знакавыя постаці другой паловы XIII–XVIII ст. Варта адзначыць, што да таго часу Павел Лойка разам са сваім навуковым кіраўніком В. І. Мялешкай трывала ўвялі ў беларускую навуку і гістарычную памяць імя правадыра Крычаўскага паўстання 1740–1744 г. Васіля Вашчылы (Mialieška, Lojka, 1988; Mialieška, Lojka, 1992).

Для вышэйшай школы аналагічную ролю падручніка шэраг гадоў адыгрывалі акадэмічныя „Нарысы гісторыі Беларусі” пад рэдакцыяй М. П. Касцюка (Kasciuk, 1994) – першая ў суверэннай Беларусі сінтэза айчыннай гісторыі. Грунтаваная на прызнанні факта шматвяковага існавання беларускага этнасу як суб’екта гісторыі, яна пераасэнсоўвала гістарычны шлях народа і аднаўляла скажоную або схаваную раней праўду пра падзеі і постаці беларускай мінуўшчыны.

Такім чынам, на сучасным этапе пачатак мэтанакіраванага фарміравання нацыянальнага пантэона з ліку ўраджэнцаў старажытнай Беларусі, якія праславілі сваю зямлю і народ на радзіме і за яе межамі, быў пакладзены ў 1988–1990 г. У маштабах усяго СССР тады адбыўся пералом у гістарычнай навуцы і пад сумнеў была пастаўлена сама легітымнасць афіцыйнай савецкай гістарыяграфіі. Пачалося перасэнсаванне мінулага, аднаўленне выкрэсленых старонак нацыянальных гісторый і вяртанне ў навуку і памяць забытых імёнаў. У Беларусі такі пералом адбыўся ў 1989–1990 г. Ён звязаны з выходам прац Міколы Ермаловіча, які абгрунтаваў, што беларусы маюць права на спадчыну Вялікага Княства Літоўскага. Аснова сучаснага пантэона гісторыі гэтай дзяржавы была сфарміравана ў 1991–1994 г. – час, калі вучонымі Інстытута гісторыі Акадэміі навук Беларусі была распрацавана, пашыралася і на дзяржаўным узроўні падтрымлівалася нацыянальная канцэпцыя айчыннай гісторыі.

Удар па нацыянальнаму пантэону і спроба рэсаветызацыя гістарычнай навукі і адукацыі

Трактоўка гісторыі Беларусі, радыкальна адрозная ад традыцыйнай савецкай, як і фарміраванне новага пантэона, ад самага пачатку сустрэлі сур’ёзныя перашкоды. Яны выклікалі раздражненне актыўных прыхільнікаў старога рэжыму, якія выступілі за вяртанне савецкай візіі мінулага. Адбылася палярызацыя ў цэлу гісторыкаў паміж прыхільнікамі новай, нацыянальна

арыентаванай гістарыяграфіі і навукоўцамі, што трымаліся за стандарты савецкага гісторыяпісання з яго класавым падыходам і рускацэнтрчным поглядам на мінулае. Выявілася, што схільнасць да нацыянальна-гістарычных ідэй у большай ступені была характэрная спецыялістам гісторыі Старажытнасці, Сярэднявечча і ранняга Новага часу, чым сярод даследчыкаў гісторыі Новага і Найноўшага часу, тым больш, гісторыкаў партыі (Lindner, 2003, s. 395).

Група спецыялістаў Найноўшай гісторыі на чале з Адамам Залескім, якія ў 1996 г. аб'ядналіся ў таварыства „Исторические знания”, а таксама былы дырэктар Інстытута гісторыі Пётр Петрыкаў, – людзі, навуковымі інтарэсамі вельмі далёкія ад эпохі ВКЛ, – прысвоілі сабе ролю экспертаў і пачалі расцяўляць уласныя акцэнтны ў даследаванні, выкладанні і папулярныяцыі гісторыі Беларусі, у тым ліку і далёкага мінулага. Яны – прадстаўнікі пераважна старой прафесуры сталінска-савецкай школы – пачалі вінаваціць акадэмічных гісторыкаў у антымарксісцкім падыходзе, нацыяналізме, антысавецкім, русафобіі, нават у фальсіфікацыі гісторыі і дылетантызме, якімі тыя, маўляў, наносіць вялікую шкоду дзяржаўнай ідэалогіі і будаўніцтву, закладваюць міну пад падмурак палітыкі ў галіне беларуска-расійскіх дачыненняў. Фактычна А. Залескі і П. Петрыкаў выступілі супраць крэда нацыянальнай гістарыяграфіі, якое намеснік дырэктара Інстытута гісторыі Міхаіл Біч і новы дырэктар Міхаіл Касцюк вызначылі ў пачатку 1990-х г. у якасці трыяды „дэідэалагізацыя – дэпартызацыя – дэпалітызацыя”. Танальнасць абвінавачванняў узмацнілася ў 1996 г. (Lindner, 2003, s. 416–423) маганне артадоксаў з дастаткова моцным нацыянальным праектам і рэсавецкімі беларускай гістарычнай навукі і адукацыі, якія распачаліся ў 1995–1996 г. і ўзмацніліся ў 1997–1998 г., прыпадае на наступны этап дзяржаўнай гістарычнай палітыкі (1995–2001 г.), калі працэс пабудовы гістарычнай свядомасці ў нацыянальным духу быў заменены постсавецкай рыторыкай. Афіцыйны гістарычны наратыў стаў будавацца на спадчыне Савецкага Саюза, сумеснай беларуска-расійскай гісторыі, прывязцы да праваслаўнай культуры і вынікаў з бягучых адносін Беларусі з Расіяй (Śleszyński, 2018, s. 302, 405). Другая палова 1990-х г. характарызаваўся актыўнай дзейнасцю па іх збліжэнні.

Вынікам дзейнасці таварыства „Исторические знания”, якое карысталася значнай падтрымкай з боку прадстаўнікоў улады, стала змена канцэпцыі і характару артыкулаў чарговых тамоў „Энцыклапедыі гісторыі Беларусі”, першым намеснікам галоўнага рэдактара якой у 1996 г. стаў П. Петрыкаў. Быў нанесены ўдар па рэдакцыі гісторыка-дакументальнай хронікі „Памяць”, якая, маўляў, праслаўляе эксплуатацыйнага (князёў і паноў) ды распальвае антырасійскія настроі (звальненне ў 1998 г. кіраўніка рэдакцыі – вядомага беларускага драматурга і гісторыка Алеся Петрашкевіча). Уведзена палітычная цензура на гістарычную літаратуру (у 1997 г. спынены продаж папулярнай кнігі У. Арлова „Адкуль наш род”). Распачалася кампанія супраць галоўнай фартэцыі „фальсіфікатараў” – акадэмічнага Інстытута гісторыі, які сабраў найлепшыя

кадры краіны – спецыялістаў з выразнымі прафесійна-грамадзянскімі і нацыянальнымі пазіцыямі. Крытыкі намагаліся давесці, што гісторыкі з Акадэміі навук прафесійна непрыдатныя, а найбольш вінаваты дырэктар інстытута акадэмік Міхаіл Касцюк (не дапушчаны да новага абрання на пасаду дырэктара ў 1999 г.) (Sahanovič, 2010).

Прадстаўнікі старой савецкай школы пачалі пісаць свае „альтэрнатыўныя” вучэбныя дапаможнікі для школ і ВНУ. Праўда, спецыялістаў па перыяду ВКЛ сярод іх не было, таму да 2005/2006 навучальнага года ў школах Беларусі карысталіся „крамольнымі” з пункту погляду прыхільнікаў неазаходнерусізму падручнікамі аўтарства Паўла Лойкі, а яшчэ даўжэй – падручнікамі з Георгіем Штыхавым у сааўтарстве. Уведзены імі ў школьны курс гісторыі пантэон дзеячаў ВКЛ там і „застаўся” і атрымаў далейшае развіццё ў вучэбных выданнях іх наступнікаў: Юрыя Бохана, Васіля Вароніна, Анастасіі Скеп’ян ды інш.

Нягледзячы на моцныя ўдары, якія зведала нацыянальная гістарыяграфія, вярнуць гістарычную навуку Беларусі да савецкага бачання мінулага не атрымалася. Аднак на яе маргінезе да гэтага часу існуе плынь, для якой заходнерусізм і панславізм з’яўляюцца непахісным крытэрыем „правільнага” асвятлення беларускай гісторыі. Крэда прадстаўнікоў гэтай плыні выкладзена ў публіцыстычных выданнях Льва Крыштаповіча (Krištapovič, 2006; Krištapovič, 2011; Krištapovič, 2019), які сцвярджае, што магнаты Радзівілы, Сапегі, Агінскія не маюць нічога агульнага з беларускай ментальнасцю; выступіў заўзятым супернікам аднаўлення архітэктурнай і музейнай спадчыны арыстакратыі ВКЛ у межах дзяржаўнай праграмы „Замкі Беларусі” і наогул лічыць, што ВКЛ трэба выкінуць „на звалку гісторыі”.

Трэнд гістарычнага наратыва ХХІ ст. – папаўненне пантэона прадстаўнікамі арыстакратыі

Наступныя знакавыя выданні нацыянальнай гістарыяграфіі – 6-томная „Гісторыя Беларусі” калектыва акадэмічных і ўніверсітэцкіх вучоных (Bohan, 2004; Bohan, 2008) і асабліва энцыклапедыя „Вялікае Княства Літоўскае” ў двух і трох тамах (Paškoj, 2005–2006; Paškoj, 2007–2010) – замацавалі ў навуцы і істотна пашырылі пантэон мудрых палітыкаў і дыпламатаў, таленавітых вайсковых камандзіраў і мужных правадыроў паўстанцаў, мысліцеляў і асветнікаў, падзвіжнікаў розных мастацтваў і ўмелых майстроў, якія працавалі на дзяржаўнасць і культуру Беларусі і на беларускіх землях нарадзіліся.

Гэта адбылося ўжо на новым этапе гістарычнай палітыкі (2001–2014), для якога характэрна распрацоўка дзяржаўнай ідеалогіі. У яе ўбудавалі адаптаваны да патрэб новага часу такі вобраз мінулага беларускай дзяржавы, які аб’яднаў абраныя элементы савецкай і нацыянальнай спадчыны. У новым гістарычным наратыве ўсё больш прывабным становіўся перыяд Вялікага Княства Літоўскага.

Да ранейшай гларыфікацыі ўкладу беларускага народа ў Вялікай Айчыннай вайне ўсё смялей пачалі дадаваць абраныя падзеі і асобы з часоў ВКЛ і Рэчы Паспалітай. Грамадству трэба было даць прывабны вобраз гісторыі. Яго абмежаванне вёскай і сялянствам з'яўлялася слаба натхняльным для моладзі, якая ўсё менш хацела слухаць пра ўціск і цяжкі продкаў. Прывабнымі былі прадстаўнікі інтэлектуальнай, палітычнай, гаспадарчай эліты. Таму пра магнацкія роды Тызенгаўзаў, Радзівілаў, Тышкевічаў, Сапегаў пачалі гаварыць як пра беларускія і яны сталі сістэматычна папаўняць беларускую гісторыю (Śleszyński, 2018, s. 335, 363, 393).

Новая парадыгма беларускага гісторыяпісання з яе адмовай ад класавага падыходу і ацэнкі нацыянальнай культуры з пункту погляду яе падзелу на нізавую народную і высокую, створаную людзьмі з вышэйшых прыступак сацыяльнай лесвіцы, дазволіла істотна пашырыць гістарычны пантэон за кошт прадстаўнікоў арыстакратыі. Змена стаўлення да яе выявілася ў развіцці даследаванняў гісторыі шляхецкага саслоўя, вывучэнні магнацкіх родаў, цікавасці да генеалагічных росшукаў, арганізацыі навуковых канферэнцый па гэтай праблематыцы.

На сённяшні дзень навуковая і папулярная друкаваная прадукцыя, прысвечаная гісторыі беларускай арыстакратыі, налічвае многія дзясяткі кніг – ад дысертацый, манаграфій, матэрыялаў канферэнцый, дакументальных зборнікаў і каталогаў да маляўнічых альбомаў. Навуковых даследаванняў дачакаліся князі Слуцкія (Skier'jan, 2013) і Друцкія-Горскія (Knâzi Druckiâ-Gorskiâ, 2016), роды Іллінічаў (Rod Illiničau, 2015), Валовічаў (Unus pro omnibus, 2014), Сапегаў (Sapiehi, 2018), Радзівілы (Mâcel'ski, 2014; Mir Radzivilau, 2017), полацкая шляхта (Galubovič, 2015), Мікалай Радзівіл Чорны (Mikalaj Radzivil Čorny, 2016), Антоній Тызенгаўз (Gardzeej, 2021), Міхал Клеафас Агінскі (Niesciarčuk, 2015) і інш. Пік такіх даследаванняў прыходзіцца на 2014–2019 г. Тэма беларускіх шляхецкіх родаў надалей застаецца перспектыўным напрамкам навуковых даследаванняў.

Рэстаўрацыя замкаў у Міры і Нясвіжы, палацаў, дідзіталізацыя іх кніжна-дакументальных і мастацкіх калекцый, ініцыятывы па захаванню рэшткаў і аднаўленні шляхецкіх сядзіб – гэта вынік адаптацыі прадстаўнікоў шляхецкіх і магнацкіх родаў да афіцыйнай дзяржаўнай беларускай спадчыны, матэрыялізаваная праява растучай цікавасці да замоўчанай раней часткі гісторыі, дзе беларусы выступалі не толькі ў ролі прыгнечанага сялянскага народа. Паказальным у гэтым плане з'яўляецца факт капітальнай рэстаўрацыі ў 2011–2015 г. у вёсцы Залессе Смаргонскага раёна Гродзенскай вобласці сядзібы і палаца палітыка, дыпламата, кампазітара Міхала Клеафаса Агінскага і арганізацыі там музея – першага ў Беларусі музея магната. Музей роду Сапегаў створаны ў іх былым палацы ў Ружанах – адной з найбуйнейшых магнацкіх рэзідэнцый XVII–XVIII ст. у Беларусі.

Абраным постацям арыстакратаў ВКЛ у Беларусі ўзвялі помнікі : Мікалаю Радзівілу Чорнаму ў Брэсце, Льву Сапегу ў Лепелі і Слоніме, Антонію Тызенгаўзу ў Паставах, Міхалу Клеафасу Агінскаму ў Маладзечне.

У 2010-я г. памяць пра ВКЛ усё больш моцна ўпісвалася ў афіцыйны гістарычны наратыў. Знакавай падзеяй на гэтым шляху стала ўстаноўка ў 2014 г. у Віцебску, пры негатыўным стаўленні мясцовых асяродкаў рускай меншасці, першага ў Беларусі помніка вялікаму князю літоўскаму – князю Альгерду, як сімвалічнага сігналу ў бок Масквы, які паказваў, што ў Сярэднявеччы Беларусь таксама мела ўласны праект аб'яднання рускіх зямель.

На новым этапе, які наступіў пасля анэксіі Расіяй Крыму, гістарычная палітыка Беларусі (2015–2019), залежная ад актуальных трэндаў замежнай палітыкі, не парываючы сувязяў з праваслаўна-рускай спадчынай, узмацніла падкрэсліванне гістарычнай асобнасці беларускіх зямель і набыла больш моцны нацыянальны характар. ВКЛ прызнавалася гістарычнай формай беларускай дзяржаўнасці, падкрэсліваўся ўклад беларускай культуры і палітычнай думкі ў яго развіццё.

Трансляцыя імёнаў і справаў продкаў у калектыўную памяць: шляхі, поспехі, рызыкі

З памежжа XX–XXI ст. вялікая група вучоных-гуманітарыёў, педагогаў, работнікаў музеяў і архіваў, пісьменнікаў, журналістаў, краязнаўцаў, нават вайскоўцаў і святароў, захопленых эпохай ВКЛ, далучыліся да асэнсавання, даследавання і прышчэплення ў калектыўную памяць беларусаў імёнаў і справаў продкаў. Актывізаваліся ў гэтым напрамку і прадстаўнікі старэйшага пакалення даследчыкаў і дзеячаў культуры. Біяграфіі сталі папулярным жанрам гістарычнай навукі і публіцыстыкі. Яны выдаюцца асобнымі брашурамі, з друку выходзяць цэлыя зборнікі персаналій. Асобныя вобразы сталі героямі літаратурных твораў.

Значны ўклад у аднаўленне забытых імёнаў той эпохі ўнеслі гісторыкі Г. Я. Галенчанка, А. П. Грыцкевіч, А. К. Краўцэвіч, Д. В. Лісейчыкаў, Л. М. Несцярчук, В. С. Пазднякоў, С. В. Тарасаў, філолагі С. Л. Гаранін, С. В. Кавалёў, У. Г. Кароткі, А. А. Лойка, А. І. Мальдзіс, І. В. Саверчанка, В. А. Чамярыцкі, філосафы Э. К. Дарашэвіч, С. А. Падокшын, музыказнавец В. У. Дадзіёмава, культуралаг А. А. Суша, інш. Біяграфічная рэканструкцыя – важны, а то і вядучы напрамак у творчасці пісьменнікаў гістарычнага жанру У. А. Арлова, С. М. Асіноўскага, М. К. Багадзяж, А. І. Бутэвіча, А. А. Марціновіча, І. А. Масляніцынай, Л. М. Дайненкі, Л. Р. Казлова, К. І. Тарасава, В. К. Чаропкі. Да біяграфікі ў яе пашыральным значэнні, як абазначэнне ўсякай літаратуры біяграфічнага жанру, уключаючы мастацкія і навукова-папулярныя біяграфіі, таксама звяртаюцца А. Р. Бензюрук, В. А. Варонін, Ю. Ю. Гардзееў, А. І. Дзярновіч, Ю. М. Лаўрык, Л. Л. Лаўрэш і інш. (Marozau, 2022).

Дзякуючы карпатлівай працы вялікай групы даследчыкаў і майстроў мастацкага слова беларусы, якім доўгі час навязвалі комплекс нацыі негістарычнай, беднай на таленавітыя постаці, у апошнія 30–35 гадоў адкрылі

для сябе і ўсяму свету даказалі, што Беларусь – калыска талентаў. А гэта мяняе погляд на гістарычны, ды і на сучасны патэнцыял свайго народа, фарміруе яго „нову” ідэнтычнасць. Ідэнтычнасць – вызначальны фактар пераасэнсавання мінулага і яго ўключэння ў ацэнку сучаснасці (Lastoŭski, 2016).

Праўда, на глебе фарміравання новага пантэона час ад часу ўзнікаюць непаразуменні з літоўцамі ды палякамі, якія адчуваюць сябе аабранымі, бо значны шэраг дзеячаў нашай агульнай гісторыі з ліку ўраджэнцаў Беларусі (і не толькі) ад часоў Міндоўга да часоў Станіслава Аўгуста Панятоўскага ўжо трывала замацаваныя ў нацыянальных пантэонах нашых суседзяў. Для іх не падлягала сумненню, што гэта – постаці іх, літоўскай і/або польскай гісторыі. Польскія гуманітарны асабліва хваравіта ўспрынялі тое, што беларусы „забіраюць сабе” іх культурныя гістарычныя постаці, як Тадэвуша Рэйтана, Тадэвуша Касцюшка, Адама Міцкевіча. Літоўцы ніяк не хочуць „дзяліцца” вялікімі князямі. Працяглы час беларускім інтэлектуалам давялося даказваць сваім літоўскім і польскім калегам – у дыскусіях, на навуковых канферэнцыях, вусным і друкаваным словам, візуальнымі сродкамі, што пяць с паловай ВКЛ-аўскіх стагоддзяў – гэта і наша гісторыя. На навуковым узроўні ў Польшчы, Літве і Беларусі цяпер прызнана, што змешчаны на мяжы культур і цывілізацый наш рэгіён даў Еўропе і свету шмат такіх дзеячаў, справы і іх спадчына якіх з’яўляюцца здабыткам некалькіх народаў, і гэтым трэба ганарыцца, а не дзяліць гэтых дзеячаў і разводзіць па нацыянальным кватэрам. Аднак і цяпер, з улікам іншых спрэчных гістарычных пытанняў, пра ВКЛ часам кажуць: „Агульная гісторыя, якая раз’ядноўвае”.

Ацэнка найважнейшых гістарычных персаналій – адзін з трох індыкатараў гістарычнай памяці побач з ведамі вытокаў беларускай дзяржаўнасці ды вылучэннем ключавых падзей у гісторыі Беларусі са станоўчымі і негатыўнымі эмацыйнымі адносінамі да іх (Lastoŭski, 2016). Існуюць разнастайныя каналы трансляцыі імёнаў і дзеяў герояў беларускага гістарычнага пантэона ў калектыўную памяць. На гэта „працуюць” звязаныя з імі буйныя юбілейныя даты, найперш тыя, што адзначаюцца пад эгідай дзяржавы, як 750-я ўгодкі каранацыі Міндоўга (2003), 600 год нараджэння Соф’і Гальшанскай (2005), 450 гадоў выдання Брэскай (Радзівілаўскай) Бібліі (2013), 250-я гадавіна нараджэння М. К. Агінскага (2015), 500-годдзе пачатку беларускага і ўсходнеславянскага кнігадрукавання (2017).

Умацаванню беларускай ідэнтычнасці садзейнічае найменаванне вуліц у гонар асоб, падзей і ўстаноў эпохі ВКЛ. Паводле падлікаў гісторыка-тапаніміста Івана Сацукевіча, зробленых у 2017 г., такія вуліцы ёсць у 57 са 113 гарадоў Беларусі. У іх тапаніміі ўшанаваны 29 чалавек, жыццём і дзейнасцю звязаныя з эпохай ВКЛ, 23 з якіх ушанаваны за 25 гадоў незалежнай Рэспублікі Беларусь. Лідарам у гэтым спісе стаў Францыск Скарына, чье імя ўшанавана ва ўрбаніміі 50 гарадоў. Другое месца займае Тадэвуш Касцюшка, у гонар якога названы вуліцы ў 12 гарадах. Тройку лідараў па колькасці тапонімаў замыкае Міхал Клеафас Агінскі, ушанаваны назвамі вуліц у 10 гарадах. Двойчы ўпамянута ва ўрбаніміі

Беларусі Леў Сапега (вуліца ў Мінску і плошчаў Слоніме), Пётр Мсціславец (Мінск, Мсціслаўль); аднаразова – Давыд Гарадзенскі (Гродна), Гедымін (Ліда), Стэфан Баторый (Гродна), Канстанцін Астрожскі (Маладзечна), Астрожскія – Канстанцін і яго сын Канстанцін Васіль (Мінск), Міхал Глінскі (Белазёрск), князі Глябовічы (Заслаўе), Спірыдон Собаль (Орша), Васіль Цяпінскі і Ілля Капіевіч (Мінск), Антоній Тызенгаўз (Гродна), Фёдар Еўлашоўскі (Ляхавічы), Піліп Орлік (Вілейка), Васіль Вашчыла (Крычаў), Яўхім Храптовіч (Навагрудак), Мацей Бутрымовіч і Адам Нарушэвіч (Пінск), Якуб Ясінскі (Маладзечна), Анджэй Снядэцкі (Ашмяны), Трафім Сурга і Трубніцкіх (Магілёў) (Saciukievič, 2017, s. 471–473).

Нацыянальны банк Рэспублікі Беларусь выпусціў памятныя манеты ў гонар і з выявай Саф’і Гальшанскай (2006), Давыда Гарадзенскага (2008), Льва Сапегі (2010), Міхала Клеафаса Агінскага (2011), Канстанціна Астрожскага, 1460–1530 (2014), Мікалая Радзівіла Чорнага (2015), Альгерда (2022) (*Katalog pamiatnyh manet...*). У беларускай філатэліі (маркі, канверты) ушанаваны дзеячы эпохі ВКЛ Т. Касцюшка, Томаш Ваўжэцкі, Якуб Ясінскі, М. Клеафас Агінскі (да 200-годдзя паўстання 1794 г.). XVI ст. у філатэліі прадстаўляюць Мікола Гусоўскі, Францыск Скарына, Мікалай Радзівіл Чорны, Сымон Будны, Канстанцін Васіль Астрожскі, Леў Сапега, XVII ст. – Казімір Семяновіч, Сімяон Полацкі, Афанасій Філіповіч, Казімір Лышчынскі (Obuhova, 2021).

У памяць беларускага народа імёны і справы постацей эпохі ВКЛ як дзеячаў „сваёй” гісторыі прышчэпліваюць таксама мастацтва: жывапіс і майстры пэндзля Аляксей Марачкін, браты Уладзімір і Міхаіл Басалыга, Мікола Купава, Уладзімір Стальмашонак, Гаўрыла Вашчанка; дакументальнае і мастацкае кіно (фільм „Анастасія Слуцкая”); тэатр (балет „Вітаўт”); турызм (маршруты „Шляхам Міндоўга”, „Стефан Баторый і Гродна”, „Шляхі паланэзаў Міхала Клеафаса Агінскага”). Асабліва роля ў рэпрэзентацыі дзеячаў ВКЛ належыць скульптуры. Царква прасоўвае свой пантэон праз шанаванне святых – праваслаўныя ўшаноўваюць Афанасія Філіповіча, католікі – Андрэя Баболю.

Прамінулыя дзесяцігоддзі зусім не сціраюць і не абескаляроўваюць вобразы знакавых дзеячаў далёкага мінулага ў беларускай навуцы і культуры, але іх узмацняюць, узбагачаюць новымі адкрыццямі, і тыя рознымі шляхамі памяць пра іх трансліруюць на шырокія слаі грамадства і новыя пакаленні беларусаў. Знакавыя дзеячы мінулага – заўсёды ў трэндзе. У наш час увядзенне асоб у пантэон і пашырэнне іх значнасці ў публічным полі ажыццяўляецца праз сеткавы кантэнт, інтэрнэт-рэсурсы, тэматычныя сайты. Гэтым сёння актыўна займаюцца Віталь Чырвінскі, стваральнік ютуб-канала „Размовы аб ваеннай гісторыі Беларусі”, і Цімафей Акудовіч з яго праграмай „Вусы Скарыны”.

Прыклад, як невялікая супольнасць можа вырваць з забыцця нейкую фігуру і прыцягнуць увагу да яе спадчыны. Тадэвуш Рэйтан некалі быў кумірам беларускай шляхты, але ў часы Расійскай імперыі і СССР пра яго забыліся. У падручніках па гісторыі Беларусі ён з’явіўся толькі ў 2012 г. З 2013 па 2018 г.

арт-суполка імя Т. Рэйтана штогод ладзіла імпрэзы на яго сядзібе, якія ігнаравалі ўлады. Але з часам пачалася рэстаўрацыя, да якой далучылася і дзяржава. У 2020 г. быў атрыманы грант ад Польшчы на аднаўленне сядзібы, якая цяпер даволі добра выглядае, прынамсі, звонку, ахоўваецца і становіцца прывабным для турыстаў аб'ектам.

Час ад часу адбываецца актуалізацыя памяці пра таго ці іншага прадстаўніка пантэона – з нагоды яго юбілею або мемарыялізацыі, а сутыкненне розных інтэрпрэтацыйных стратэгіяў прыводзіць да „канфліктаў памяці”. Так здарылася ў пачатку 2021 г. з постацю Тадэвуша Касцюшкі. З 2021 г. на афіцыйным узроўні ідзе перагляд пантэона з намерам выкінуць з яго, напрыклад, Ягайлу і Касцюшку. Таму з гістарычнага музея Мінска прыбралі фігуры Ягайлы і Вітаўта – нехта напісаў на іх скаргу, абазваўшы „польскімі акупантамі”. З 2020 г. ідзе сучасны этап беларускай гістарычнай палітыкі з захаваннем ёй за ВКЛ статуса гістарычнай формы беларускай дзяржаўнасці, негатыўным стаўленні да перыяду Рэчы Паспалітай і ўспрыняцці былых саюзнікаў па ВКЛ – Літвы і Польшчы – несяброўскімі дзяржавамі. У 2011 г. калі згаданыя фігуры князёў паставілі ў музеі, СМІ пісалі, што Вітаўт – знакамітая гістарычная фігура беларускай гісторыі, герой летапісаў і старабеларускай літаратуры. Сёння ўпэўнена можна казаць, што шэраг дзеячаў – Вітаўт, Касцюшка сярод іх – увайшлі ў масавую памяць як частка культурнага кода беларусаў.

Заклучэнне

Галоўным вынікам мэтанакіраваных, а то і неўсвядомленых намаганняў навукоўцаў, педагогаў і работнікаў сферы культуры на працягу апошніх трох дзесяцігоддзяў па фарміраванню новага гістарычнага пантэона з'яўляецца, папершае, эвалюцыя „іміджу” дзеячаў ВКЛ у свядомасці беларускага грамадства; выхад памяці пра іх за межы вузкага кола нацыянальна-цэнтрэчнай інтэлігенцыі; авалоданне ёй людзьмі розных пакаленняў, узроўню адукацыі, сацыяльнага статуса. Пра больш выразную дыферэнцыяцыю на масавым узроўні „свае” – „чужыя” гістарычныя дзеячы сведчаць вынікі сацыялагічных апытанняў 1996, 2004 і 2008 г. з іх высновай „Усё роўна Вітаўт калі-небудзь пераможа Пятра I”. Гэта назіранне пацвярджаюць факты ўвядзення імёнаў з плеяды знакамітасцей у сферу машынабудавання (Белкамунмаш выпусціў ў 2019 г. электробусы Olgerd, Vitovt II), харчовай прамысловасці (шампанскае „Леў Сапега”, хлеб „Радзівіл (рэзаны)”), у гандаль (крама „Князь Вітаўт”), айканімію (сярод імёнаў, які жыхары краіны давалі сваім нованароджаным сынам у 2020 г., папулярным было імя Вітаўт).

Па-другое, нацыяпазбаўляецца ад комплексу гістарычнай непаўнавартаснасці, навязанага ёй афіцыйнай гістарыяграфіяй і ідэалогіяй папярэдніх двух стагоддзяў, і вяртае сабе пачуццё гістарычнасці – пачуццё сваёй даўняй і багатай гісторыі. Зламаны стэрэатып пра ВКЛ як „дзяржаву літоўскіх феодалаў”, а пра

беларусаў як народ выключна сялянскі. Запанавала думка, што карані беларускай дзяржаўнасці палягаюць у далёкім мінулым – часах Полацкага княства і ВКЛ.

Далейшымі задачамі беларускай інтэлігенцыі з’яўляюцца папулярызацыя сфарміраванага пантэона, работа на шырокую аўдыторыю, пачынаючы ад забаўляльных дзіцячых праграм на ютубе (як, напрыклад, новы, але ўжо закінуты праект „Альгерд ужо не той” пра гісторыю для шасцікласнікаў), якія дзеці маглі бы з жаданнем глядзець замест „Свінкі Пэпы”, да рэпрэзентацыі вобразаў у мастацтве і літаратуры. Сённяшні выклік часу – супрацьстаянне рускамірскому наратыву, які замест Баторыя прапаноўвае нам Івана Грознага, навязвае Сувораву замест Касцюшкі, усхваляе палітыку Кацярыны II адносна Беларусі.

З улікам ангажаванасці вялікай групы беларускіх інтэлектуалаў вывучэннем персаналій пры нешматлікасі грунтоўных аўтарскіх манаграфій, ім прысвечаных, а таксама ў сувязі з цікавасцю да біяграфічнага жанру студэнтаў-гуманітарыеў (курсавыя, дыпломныя работы) і нават школьнікаў (творчыя конкурсы) можна смела ўключыць спецыяльную гістарычную дысцыпліну біяграфіку (біяграфістыку) ва ўніверсітэцкія праграмы падрыхтоўкі філолагаў, журналістаў, гісторыкаў.

REFERENCES

- Arloŭ, Uladzimir. (1993). *Milasc' knâzâ Geranîma: Apovesci, apavâdannî*. Minsk: Ūnactva. [Арлоў, Уладзімір. (1993). *Міласць князя Гераніма: Аповесці, апавяданні*. Мінск: Юнацтва].
- Arloŭ, Uladzimir. (1994). *Taîmnicu polackaj gîstoryi*. Minsk: Belarus'. [Арлоў, Уладзімір. (1994). *Таямніцы полацкай гісторыі*. Мінск: Беларусь].
- Arloŭ, Uladzimir. (1996). *Adkul' naš rod: Apavâdannî pa gîstoryi Belarusi*. Minsk: Vydaveckî cêntŕ „Bac'kaušcyňa”. [Арлоў, Уладзімір. (1996). *Адкуль наш род: Апавяданні па гісторыі Беларусі*. Мінск: Выдавецкі цэнтр „Бацькаўшчына”].
- Bel'ski, Alâksandr; Tkačoŭ, Mihas'. (1992). *Vâlikae mastactva artyleryi: Kazimîr Semânoviċ*. Minsk: Navuka i tĕhnika. [Бельскі, Аляксандр; Ткачоў, Міхась. (1992). *Вялікае мастацтва артылерыі: Казімір Семяновіч*. Мінск: Навука і тэхніка].
- Biċ, Mihail (ed.). (1993). *Ėncyklapedyâ gîstoryi Belarusi*, 1. Minsk: BelĖn. [Біч, Міхаіл (рэд.). (1993). *Энцыклапедыя гісторыі Беларусі*, 1. Мінск: БелЭн].
- Bohan, Ūryj i inš. (2004). *Gîstoryâ Belarusi*, 3: *Belarus' u ċasy Rĕcy Paspalîtaj (XVII–XVIII stst.)*. Minsk: Ėkaperspektyva. [Бохан, Юрый і інш. (2004). *Гісторыя Беларусі*, 3: *Беларусь у часы Рэчы Паспалітай (XVII–XVIII стст.)*. Мінск: Экаперспектыва].
- Bohan, Ūryj i inš. (2008). *Gîstoryâ Belarusi*, 2: *Belarus' u peryâd Vâlikaga Knâstva Lîtoŭskaga*. Minsk: Ėkaperspektyva. [Бохан, Юрый і інш. (2008). *Гісторыя Беларусі*, 2: *Беларусь у перыяд Вялікага Княства Літоўскага*. Мінск: Экаперспектыва].
- Ćarnâŭski, Mihas' (1998). *Pravadyr krylatyh veršnikaŭ: Ân Karol' Nadkeviċ*. Minsk: Tĕhnalogîâ. [Чарняўскі, Міхась (1998). *Правадыр крылатых вершнікаў: Ян Кароль Хадкевіч*. Мінск: Тэхналогія].

- Ermalovič, Mikola. (1989). *Pa sláдах adnago mifa*. Minsk: Navuka i tэхnika. [Ермаловіч, Мікола. (1989). *Па слядах аднаго міфа*. Мінск: Навука і тэхніка].
- Ermalovič, Mikola. (1990). *Staražytnaâ Belarus': polacki i novagardski peryady*. Minsk: Mastackaâ litaratura. [Ермаловіч, Мікола. (1990). *Старажытная Беларусь: полацкі і новагародскі перыяды*. Мінск: Мастацкая літаратура].
- Galubovič, Vitalij. (2015). *Polackaâ šlâhta ŭ čas praŭlennâ dynastyi Vazaï: 1588–1668 gg*. Grodna: GDAU. [Галубовіч, Віталій. (2015). *Полацкая шляхта ў час праўлення дынастыі Вазаў: 1588–1668 гг*. Гродна: ГДАУ].
- Gardzeeŭ, Ŭryj. (2008). *Ramantyk èpohi Asvetnictva: Anton Tyzenaŭz*. Minsk: Tэхnalogiâ. [Гардзеў, Юрый. (2008). *Рамантык эпохі Асветніцтва: Антон Тызенгаўз*. Мінск: Тэхналогія].
- Gardzeeŭ, Ŭryj. (2021). *Antoni Tyzenaŭz i яго èpoha*. Minsk: Ryftur Prynt. [Гардзеў, Юрый. (2021). *Антоні Тызенгаўз і яго эпоха*. Мінск: Рыфтур Прынт].
- Gryckevič, Valâncin. (1989). *Adyseâ navagradskaj lekarki: Salameâ Ruseckaâ*. Minsk: Navuka i tэхnika. [Грыцкевіч, Валянцін. (1989). *Адысея наваградскай лекаркі: Саламея Русецкая*. Мінск: Навука і тэхніка].
- Kasciuk, Mihail i inš. (1994). *Narysy гіstoryi Belarusi*, 1. Minsk: Belarus'. [Касцюк, Міхаіл і інш. (1994). *Нарысы гісторыі Беларусі*, 1. Мінск: Беларусь].
- Katalog pamâtnyh manet, vuurščanuh u abaračenne Nacyânal'nym bankam Rêspubliki Belarus'* [Каталог памятных манет, выпушчаных у абарачэнне Нацыянальным банкам Рэспублікі Беларусь]. Pobrano z: <https://www.nbrb.by/bel/coinsbanknotes/coins/commemorative/catalog> (dostęp: 8.10.2023).
- Knâzi Druckiâ-Gorskiâ ŭ Vâlikim Knâstve Litoŭskim u XV–XVIII stst.* (2016). Mir: Muzej Zamkavy kompleks „Mir”. [Князі Друцкія-Горскія ў Вялікім Княстве Літоўскім у XV–XVIII стст. (2016). Мір: Музей Замкавы комплекс „Мір”].
- Krištapovič, Lev. (2006). *Belarus' i Rossiâ: istoriosofskoe i civilizacionnoe edinstvo*. Minsk: Akademiâ upravleniâ pri Prezidente Respubliki Belarus'. [Криштапович, Лев. (2006). *Беларусь и Россия: историософское и цивилизационное единство*. Минск: Академия управления при Президенте Республики Беларусь].
- Krištapovič, Lev. (2011). *Belarus' kak russkaâ svâtnâ*. Minsk: Bonem. [Криштапович, Лев. (2011). *Беларусь как русская святыня*. Минск: Бонем].
- Krištapovič, Lev. (2019). *Belarus' kak russkaâ svâtnâ*. Moskva: Fond „Russkij mir”. [Криштапович, Лев. (2019). *Беларусь как русская святыня*. Москва: Фонд „Русский мир”].
- Lastoŭski, Alâksej. (2016). *Gistaryčnaâ pamâc' u Belarusi: admetnasci i prablemy. Lekcyi 1–2*. [Ластоўскі, Аляксей. (2016). *Гістарычная памяць у Беларусі: адметнасці і праблемы. Лекцыі 1–2*]. Pobrano z: <https://belcollegium.com/alyaksej-lastouski-gistarychnaya-pamyac-u-belarusi-admetnasci-i-prablemy-lekcyi-1-2/> (dostęp: 30.07.2023).
- Lindner, Rajner. (2003). *Gistoryki i ŭlada: nacyâtvorčy pracès i gistaryčnaâ palityka ŭ Belarusi HІH–HH st.* [Peraklad z nâmeckaj Lâvoņa Barščeŭskağa]. SPb.: Neŭski prascâg. [Линднер, Райнер. (2003). *Гісторыкі і ўлада: нацыятворчы працэс і гістарычная палітыка ў Беларусі ХІХ–ХХ ст.* [Пераклад з нямецкай Лявона Баршчэўскага]. СПб.: Неўскі прасцяг].

- Lojka, Pavel. (1993). *Gistoryá Belarusi: vučebny dapamožnik dla 7-ga klasa sárèdnaj školy*. Minsk: Narodnaà asveta. [Лойка, Павел. (1993). *Гісторыя Беларусі: вучэбны дапаможнік для 7-га класа сярэдняй школы*. Мінск: Народная асвета].
- Marozau, Sargej. (2022). *Sučasnyà belaruskà dasledčyki gistoryi Válikaga Knástva Litoŭskaga: biábibliagrafičny davednik*. Grodna–Kaŭnas: ŪrSaPrynt. [Марозаў, Сяргей. (2022). *Сучасныя беларускія даследчыкі гісторыі Вялікага Княства Літоўскага: біябібліяграфічны даведнік*. Гродна–Каўнас: ЮрСаПрынт].
- Mikalaj Radzivil Čorny (1515–1565 gg.): *palityk, dyplomat, mecènat*. (2016). *Násviž: NGKMZ „Násviž”*. [Мікалаі Радзівіл Чорны (1515–1565 гг.): *палітык, дыпламат, мецэнат*. (2016). *Нясвіж: НГКМЗ „Нясвіж”*].
- Mir Radzivilaŭ: *zamac, mástèčka, grafstva: (1568–1813 gg.): zbornik dokumentaŭ i materyálaŭ*. (2017). *Mir: Muzej „Zamkavy kompleks „Mir”*. [Мір Радзівілаў: *замак, мястэчка, графства: (1568–1813 гг.): зборнік дакументаў і матэрыялаў*. (2017). *Мір: Музей „Замкавы комплекс „Мір”*].
- Mácel’ski, Andrèj. (2014). *Vladel’cy starogo Nesviža*. Minsk: Belaruskaà éncyklapedyà. [Мяцельскі, Андрэй. (2014). *Владельцы старога Несвижа*. Мінск: Беларуская энцыклапедыя].
- Mialieška, Vasił, Lojka, Paviel. (1988). *Paŭstannie sialian pad kiraŭnictvam Vaščyly: kniha dlia vičniaŭ*. Minsk: Narodnaja asvieta. [Мялешка, Васіль, Лойка, Павел. (1988). *Паўстанне сялян пад кіраўніцтвам Ваішылы: кніга для вучняў*. Мінск: Народная асвета].
- Mialieška, Vasił; Lojka, Paviel. (1992). *I ŭzniaŭsia liud prosty: da 300-hoddzia z dnia naradžennia Vasilia Vaščyly – kiraŭnika Kryčaiŭskaha paŭstannia 1740–1744 hadoŭ*. Minsk: Bielaruś. [Мялешка, Васіль; Лойка, Павел. (1992). *І ўзняўся люд просты: да 300-годдзя з дня нараджэння Васіля Ваішылы – кіраўніка Крычаўскага паўстання 1740–1744 гадоў*. Мінск: Беларусь].
- Niesciarčuk, Lieanid. (2015). *Michal Klieafas Ahinski: Licvin, Patryjot, Tvorca*. Brest: Bresckaja drukarnia. [Несцярчук, Леанід. (2015). *Міхал Клеафас Агінскі: Ліцвін, Патрыёт, Творца*. Брэст: Брэсцкая друкарня].
- Nosevič, Váčeslav. (2009). *Nasledie VKL v istoričeskoj památi sovremennyh belorusov*. [Носевич, Вячеслав. (2009). *Наследие ВКЛ в исторической памяти современных белорусов*]. Pobrano z: <http://www.vln.by/node/151> (dostęp: 27.07.2023).
- Obuhova, Elena. (2021). *Èpoha Velikogo Knážestva Litovskogo v beloruskoj filatelii (1991–2021 gg.)*. V: *Social’nye, kul’turnye i kommunikativnye praktiki v dinamike obšestvennogo razvitiâ* (s. 52–61). Grodno: GrGU im. Ánki Kupaly. [Обухова, Елена. (2021). *Эпоха Великого Княжества Литовского в белорусской филателии (1991–2021 гг.)*. В: *Социальные, культурные и коммуникативные практики в динамике общественного развития* (с. 52–61). Гродно: ГрГУ им. Янки Купалы].
- Paškoŭ, Hienadz (ed.). (2005–2006). *Vialikaje kniastva Litoŭskaje: VKL: éncyklapedyja*, 1–2. Minsk: Bielaruskaja Éncyklapedyja. [Пашкоў, Генадзь (рэд.). (2005–2006). *Вялікае княства Літоўскае: ВКЛ: энцыклапедыя*, 1–2. Мінск: Беларуская Энцыклапедыя].

- Paškoŭ, Hienadz (ed.). (2007–2010). *Vialikaje kniastva Litoŭskaje: VKL: encykłapiedyja*, 1–3. Minsk: Bielaruskaja encykłapiedyja. [Пашкоў, Генадзь (рэд.). (2007–2010). *Вялікае княства Літоўскае: ВКЛ: энцыклапедыя*, 1–3. Мінск: Беларускае энцыклапедыя].
- Rod Illiničai u Vialikim Kniastvie Litoŭskim u XV–XVI stst.: radavod, hierby, uladanni (2015). Mir: Muziej „Zamkavy kompleks „Mir”. [Род Іллінічаў у Вялікім Княстве Літоўскім у XV–XVI стст.: радавод, гербы, уладанні (2015). Мір: Музей „Замкавы комплекс Мір”].
- Sačanka, Barys (red). (1995). *Myslicieli i asvietniki Bielarusi CH–CHICH st.: encykłapiedyčny daviednik*. Minsk, BielEn. [Сачанка, Барыс (гал. рэд.). (1995). *Мысліцелі і асветнікі Беларусі X–XIX ст.: энцыклапедычны даведнік*. Мінск, БелЭН].
- Sačanka, Barys (red.). (1994). *Encykłapiedyja historyi Bielarusi*, 2. Minsk: BielEn. [Сачанка, Барыс (рэд.). (1994). *Энцыклапедыя гісторыі Беларусі*, 2. Мінск: БелЭН].
- Sacukievič, Ivan. (2017). *Tapanimičnaja spadčyna VKL u haradach sučasnaj Bielarusi. V: Vialikaje Kniastva Litoŭskaje: palityka, ekanomika, kul'tura*, 1 (s. 469–473). Minsk: Bielaruskaja navuka. [Сацукевіч, Іван. (2017). Тапанімічная спадчына ВКЛ у гарадах сучаснай Беларусі. В: *Вялікае Княства Літоўскае: палітыка, эканоміка, культура*, 1 (с. 469–473). Мінск: Беларускае навукі].
- Sahanovič, Hienadz. (1992). *Ajčynu svaju baroniačy: Kanstancin Astrožski*. Minsk: Navuka i tehnika. [Сагановіч, Генадзь. (1992). *Айчыну сваю баронячы: Канстанцін Астрожскі*. Мінск: Навука і тэхніка].
- Sahanovič, Hienadz. (2010). *Vajna z bielaruskaj historyjaj*. [Сагановіч, Генадзь. (2010). *Вайна з беларускай гісторыяй*]. Pobrano z: [https://library.by/portalus/modules/belarus/readme.php?subaction=showfull&id=1291900473&archive=1292000877&start_from=&ucat=&\(dostep 30.07.2023\)](https://library.by/portalus/modules/belarus/readme.php?subaction=showfull&id=1291900473&archive=1292000877&start_from=&ucat=&(dostep%2030.07.2023)).
- Sapiehi: asoby, kar'jery, majontki: zbornik navukovych artykulaŭ. (2018). Minsk: A. M. Januškievič. [Сапегі: асобы, кар'еры, маёнткі: зборнік навуковых артыкулаў. (2018). Мінск: А. М. Янушкевіч].
- Saverčanka, Ivan. (1992a). *Kancler Vyalikaga Knyastva: Leu Sapega*. Minsk: Navuka i tehnika. [Саверчанка, Іван. (1992а). *Канцлер Вялікага Княства: Леў Сапега*. Мінск: Навука і тэхніка].
- Saverčanka, Ivan. (1992b). *Astafiej Valovič: historyka-biagrafičny narys*. Minsk: [b. v.]. [Саверчанка, Іван. (1992b). *Астафей Валовіч: гісторыка-біяграфічны нарыс*. Мінск: [б. в.].
- Saverčanka, Ivan; Saňko, Zmicier. (1993). *100 pytanŭiaŭ i adkazaj z historyi Bielarusi*. Minsk: Hazieta „Zviazda”. [Саверчанка, Іван; Санько, Зміцер. (1993). *100 пытанняў і адказаў з гісторыі Беларусі*. Мінск: Газета „Звязда”].
- Saverčanka, Ivan. (1994). *Apostal jadnannia i viery: Jazep Rucki*. Minsk: Navuka i tehnika. [Саверчанка, Іван. (1994). *Апостал яднання і веры: Язэп Руккі*. Мінск: Навука і тэхніка].
- Štychaŭ, Hieorhij; Pliaševič, Uladzimir. (1993). *Historyja Bielarusi. Staražytnyja časy i siaredniaviečča: vičebny darapožnik dlia 5–6-ch klasaj*. Minsk: Narodnaja asvieta. [Штыхаў, Георгій; Пляшэвіч, Уладзімір. (1993). *Гісторыя Беларусі. Старажытныя часы і сярэднявечча: вучэбны дапаможнік для 5–6-х класаў*. Мінск: Народная асвета].

- Skier'jan, Anastasija (2013). *Kniazi Sluckija*. Minsk: Bielaruś. [Скеп'ян, Анастасія (2013). *Князі Слуцкія*. Мінск: Беларусь].
- Śleszyński, Wojciech. (2018). *Historia w służbie polityki: zmiany polityczne a konstruowanie przekazu historycznego na ziemiach białoruskich w XX i XXI wieku*. Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku.
- Tarasau, Kastus'. (1990). *Pamiac' pra liehiendy: Postaci bielaruskaj minuišćyru*. Minsk: Polymia. [Тарасаў, Кастусь. (1990). *Памяць пра легенды: Постаці беларускай мінуўшчыны*. Мінск: Полымя].
- Unus pro omnibus: Valovičy ŭ historyi Vialikaha kniastva Litoŭskaha XV–XVIII stst.* (2014). Minsk: Miedysont. [*Unus pro omnibus: Валовічы ў гісторыі Вялікага княства Літоўскага XV–XVIII стст.* (2014). Мінск: Медысонт].
- Valovičy hierba „Bahoryja”*. (2019, 2020). Minsk: Bielaruskaja navuka. [*Валовічы герба „Багорыя”*. (2019, 2020). Мінск: Беларуская навука].
- Jucho, Jazep; Jemiałjančyk, Uladzimir. (1994). „*Naradziŭsia ja ličvinam...*”: *Tadevuś Kasciuška*. Minsk: Navuka i technika. [Юхо, Язэп; Емяляньчык, Уладзімір. (1994). „*Нарадзіўся я лічвінам...*”: *Тадэвуш Касцюшка*. Мінск: Навука і тэхніка].
- Jucho, Jazep. (1990). *Za volnasć našu i vašu: Tadevuś Kasciuška*. Minsk: Navuka i technika. [Юхо, Язэп. (1990). *За вольнасць нашу і вашу: Тадэвуш Касцюшка*. Мінск: Навука і тэхніка].

SUBMITTED: 7.08.2023

ACCEPTED: 7.11.2023

PUBLISHED ONLINE: 1.02.2024

ABOUT THE AUTHOR / O AUTORZE

Siarhei Marozau / Сяргей Марозаў – Białoruś, Grodno; kandydat nauk historycznych, docent, badacz niezależny (w 2020 r. zmuszony do rezygnacji z pracy na Wydziale Dziennikarstwa Uniwersytetu Państwowego im. Janki Kupały w Grodnie w związku z prześladowaniami politycznymi w czasie kryzysu politycznego na Białorusi w 2020 r.). *zainteresowania naukowe*: Wielkie Księstwo Litewskie w pamięci historycznej współczesnej Białorusi, polityka pamięci w Republice Białorusi.

Adres: ul. Pestraka 40-8, 230026, Grodno, Belarus

Wybrane publikacje:

1. Марозаў, Сяргей. (2019). *Ідэя адраджэння Вялікага Княства Літоўскага ў грамадска-палітычным жыцці Беларусі (1795–1939 гг.)*. Гродна: ЮрСаПрынт.
2. Марозаў, Сяргей. (2022). *Сучасныя беларускія даследчыкі гісторыі Вялікага Княства Літоўскага: біябібліяграфічны даведнік*. Гродна – Каўнас: ЮрСаПрынт. <https://www.ldki.lt/by/2022-12-20/>

3. Марозаў, Сяргей. (2022). *Мастацкая спадчына Беларусі*. Гродна: ЮрСаПрынт. (У сааўтарстве). https://pawet.net/library/history/bel_history/marozava/10d/мастацкая_спадчына_беларусі.html
4. Marozau, Siarhei. (2022). Fara Witoldowa – niezagojona rana w historii Grodna. W: Tadeusz Gawin (red.). *Polacy na Białorusi od Powstania Styczniowego do XXI wieku*, T. VI: *Kościół katolicki* (s. 379–407). Warszawa: Studium Europy Wschodniej Uniwersytetu Warszawskiego.
5. Марозаў, Сяргей. (2023). Грэка-Каталіцкая Царква як “месца памяці”, с. 247–275, 289–290. У: Марозава Святлана, Марозаў Сяргей. *Культурная спадчына Уніяцкай Царквы Беларусі (1596–1839 г.)*. Гродна: ЮрСаПрынт.